

qiyyât ve ilk sayısı 1993'te çıkan *Orientations* dergilerini de zikretmek gerekir.

1984'ten 1997 yılına kadar otuz cilde ulaşan, Hans Daiber ve David Pingree'nin editörlüğünü yaptıkları "Islamic Philosophy, Theology and Science" serisi çok ayrıntılı konulara yer vermektedir. Meselâ bu serinin XI. cildi Kustâ b. Lûkâ'nın hac rehberini (G. Bos, *Qustâ ibn Lûqâ's Medical Regime for the Pilgrims to Mecca*, Leiden 1992), XIII. cildi Ebü'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in bilim ve felsefe konularındaki yazılarını (H. Daiber, *Naturwissenschaft bei den Arabern im 10. Jahrhundert n. Chr. Briefe des Abû'l-Faql Ibn al-'Amîd an 'Aḡudaddaula*, Leiden 1993) içermektedir. İbn Tufeyl'in felsefî romanı *Hay b. Yaḡzân*'ın Hollandaca'ya tercüme edilmesi de (R. Kruk, *Abū Bakr Muḡammad ibn Tūfayl: Wat Geen Oog Heeft Geizen, Geen Oor Heeft Gekoord en in Geen Menschenhart is Opgekomen, De Geschiedenis van Ḥayy ibn Yaḡzân*, Amsterdam 1985) bu ülkedeki İslâm araştırmalarının kapsamını göstermesi bakımından önemlidir.

Hollanda'daki İslâm araştırmaları konusunda, yayıncılıkta belli bir ekol oluşturan E. J. Brill Yayınevi'nden ayrıca söz etmek gerekir. Brill'in fikir babası, Leiden Üniversitesi'nde şarkiyat çalışmaları yapan araştırmacıların eserlerini yayımlamak gibi bir planla 1683'te Leiden'e yerleşen Jordan Luchtmans'tır. Luchtmans ve daha sonra oğlu Samuel Latince, Yunanca, İbrânîce ve Arapça birçok eser yayımladılar. Kurumun ilk yayınları *Vita Saladini* ile (1732) Thomas Erpenius'un *Grammatica Arabica*'sıdır (1733). Brill isminin kullanılması ise 1800 yılında Jan Brill'in Leiden'de Doğu eserlerini basmayı hedefleyen bir matbaa kurması ve 1806 yılında Samuel Luchtmans tarafından yayınevine ortak alınmasından sonra gerçekleşti. Luchtmans'ın ölümünden sonra yayınevinin yönetimini Jan Brill üstlendi; mirasçıların 1848'de ellerindeki hisseleri Jan Brill'in oğlu Evan Jan Brill'e satmalarıyla da bugünkü E. J. Brill firması ortaya çıktı. O yıllarda Hollanda'daki şarkiyat araştırmalarının çok verimli olması Brill Yayınevi'ne büyük bir ün kazandırdı. Evan Jan Brill yayıncılığın yanında matbaacılığa çok önem verdi ve iflâs eden Elseviers Basımevi'nin Doğu dillerindeki hurufatını ve baskı aletlerini satın aldı. Onun zamanında Dozy ve talebesi de Goeje'nin birçok eseriyle de Goeje'nin editörlüğünde Taberî'nin *Târîḡ*'i, coğrafya üzerine yazılmış klasik Arapça kitaplardan oluşan sekiz ciltlik *Biblio-*

theca Geographorum Arabicorum adlı külliyat ve Prussian Royal Academy adına on bir ciltlik bir koleksiyon halinde İbn Sa'd'ın *Ṭabaḡâtü'l-kübrâ* adlı eseri yayımlandı.

Hollanda'da XIX. yüzyılın sonlarına kadar İslâm dünyasıyla ilgili araştırmalara daha çok Araplar ve Arapça açısından bakılıyordu; daha sonra Snouck-Hurgronje'nin tesiriyle İslâmî ilimlere de yer verildi. Brill Yayınevi onun ve öğrencilerinin yazdıkları birçok eseri yayımladı. Snouck-Hurgronje'nin açtığı bu çığırın İslâm dünyası ve İslâmî ilimler sahasında ansiklopedik bilgi gereğini ortaya çıkarması üzerine de 1908'den itibaren *The Encyclopaedia of İslâm*'ın yayımına başladı. İlk yıllarda yalnız Hollandalı şarkiyatçıların eserlerine ilgi gösteren Brill, *The Encyclopaedia of İslâm*'la birlikte birçok ülkeden yazarın kitaplarını da programına aldı; Carl Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Litteratur*'ünün ikinci baskısı ile Fuat Sezgin'in *Geschichte des arabischen Schrifttums*'u bunların başlıcalarıdır. *Arabica*, *The Journal of Arabic Literature*, *Die Welt des Islams* ve *Social, Economic and Political Studies of the Middle East* dergileri de Brill Yayınevi tarafından çıkarılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Fück, *Die arabischen studien in Europa*, Leipzig 1955; J. J. Waardenburg, *L'Islam dans le miroir de l'occident*, Paris 1962; a.mlf., *İslam. Norm, ideal en werkelijkheid*, Houten 1987; Ismail Soysal – Mihin Eren, *Türk İncelemeleri Yapın Kuruluşlar*, Ankara 1977, s. 130-134; J. Brugman – F. Schroeder, *Arabic Studies in the Netherlands*, Leiden 1979; Necib el-Akiki, *el-Müsteşriḡün*, Kahire 1980, II, 294-339; A. H. de Groot – R. Peters, *A Bibliography of Dutch Publications on the Middle East and Islam: 1945-1981*, Amsterdam 1981; Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşriḡin*, s. 8-17, 126-128, 148-157, 172-177, 212-213, 245-247, 252-255, 289-290; V. Donzel, "Arabic and Islam in Holland During the XVII th Century", *Proceedings of the Second Symposium on the History of Bilâd al-Shâm During the Early Islamic Period* (ed. Muhammad Adnan Bakhit), Amman 1987, I, 79-86; W. A. R. Shadid – P. S. van Koningsveld, *Moslims in Nederland*, Alphen aan de Rijn 1990; E. J. Deahl, "E. J. Brills' Role in Arabic and Islamic Studies", *New Books Quarterly*, I, London 1981, s. 4-5; F. De Jong, "Middle Eastern Studies in the Nederland", *MESA Bulletin*, XX/2 (1986), s. 171-186; J. T. P. de Bruijn, "Iranian Studies in the Netherlands", *Jr.S*, XX (1987), s. 161-177; H. Daiber – W. Raven, "Recent Islamic and Arabic Studies in the Netherlands", *Asian Research Trends: A Humanities and Social Science Review*, sy. 4, Tokyo 1994, s. 1-24.

ALEXANDER H. DE GROOT

HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ

Hollanda'nın Güneydoğu Asya sömürgelerini idare eden özerk devlet statüsündeki ticaret şirketi.

Asıl adı Birleşik Doğu Hindistan Şirketi'dir (Vereenigde Oost-Indische Compagnie: VOC); ancak diğer sömürgeci ülkelerin de bölgedeki faaliyetleri bu adla anılan şirketler tarafından yürütüldüğü için daha çok Hollanda Doğu Hindistan Şirketi adıyla tanınmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında Hint Okyanusu'nda ticaret yapan Hollanda şirketlerinin 20 Mart 1602 tarihinde birleşmesiyle ve 6.5 milyon florin tutarında bir sermaye ile kurulan şirket, Amsterdam'da oturan ve "Heeren XVII" denilen on yedi kişilik bir idare meclisi tarafından yönetilmekteydi. Hollanda hükümeti, aynı yıl çıkarılan bir kanunla şirkete Macellan Boğazı ile Ümitburnu arasındaki sularda ticaret yapma tekelini ve ayrıca silâhli kuvvet bulundurma, kaleler inşa etme ve Asya'daki ülkelerle antlaşma yapma gibi yetkileri verdi; 1610'da da şirketin başına bir genel vali tayin etti.

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, ilk olarak Endonezya'nın doğusunda bulunan Maluku adalarındaki baharat ticaretini ele geçirmeye çalıştı ve bu hususta büyük önem taşıyan Ambon'u Portekizliler'den alarak (1605) diğer Avrupalı rakiplerini bölgeden uzaklaştırdı. "Savaşsız ticaret, ticaretsiz savaş olmaz" diyerek işe başlayan genel vali Jan Pieterszoon Coen, 1619'da Cava'nın batısındaki önemli liman şehri Cayakarta'yı (bugünkü başşehir Cakarta) zaptetti ve şehrin ismini Hollanda'da eski bir Germen kabilesinin adı olan Batavya ile değiştirerek burayı bölgede kurduğu sömürge yönetiminin merkezi haline getirdi; ertesi yıl Banda adalarını işgal etti.

Çeşitli sahillerde büyük garnizonların koruduğu kalelerle çevrili ticaret merkezleri açan şirket, XVII. yüzyıl boyunca bölgeye komşu ülkelerle ticarî tesis ve nüfuzunu arttırdı. Önce Gucerât tekstil ticaretini ele geçirmek için Hindistan'ın Süret, Masulipatam, Petapoli şehirlerinde fabrikalar kurdu ve 1630'lu yılların ortalarına doğru bu ülkenin güneydoğusundaki Coromandel sahiliyle yoğun bir ticarî ilişkiye girdi. 1634'te Bengal, Arakan, Burma ve Ayuttaya'da iş yerleri açarak Bengal ve Siyam körfezleri ticaretinde söz sahibi olmaya çalıştı. 1641 yılında Malay yarımadasındaki Malaka'yı

Portekizliler'den alarak Malaka Boğazı'nın denetimini ele geçirdi. 1642'de şeker ticaretinde önemli bir yeri bulunan Formoza adasını (Tayvan) İspanyollar'dan aldıysa da 1661 yılında Çinli Koxinga'nın işgali üzerine burasını terketmek zorunda kaldı. 1652'den itibaren Güney Afrika'nın Kaapstad (Cape Town) şehrinde yerleşim merkezleri kurarak ilk gerçek kolonisini oluşturmaya başladı. 1656'da tarçın ticaretine el koyabilmek için Seylan adasındaki Colombo'yu zaptetti ve burada bir merkez kurdu. 1659 yılında kara biber ticaretinde önemli bir yer tutan Sumatra'nın güneyindeki Palembang'i işgal etmesiyle ve daha sonraları Minangkabau kabile reisleriyle imzaladığı anlaşmalarla Sumatra'nın güney ve batı kesimlerinde gücünü gösterdi. Yine bu sıralarda Maluku adalarında Hitu, Ternate ve Tidore gibi küçük sultanlıklarla giriştiği savaşlar neticesinde ve İspanyollar'ın 1663'te Tidore'yi boşaltmalarından sonra bu adaların tamamını hâkimiyeti altına aldı; aynı yıl Portekizliler'i Seylan adasından tamamen uzaklaştırdı. 1668'de Sulavesi'nin (Selebes) güneyindeki Makassar'ı (Ucung Pandang), ertesi yıl da Gova'yı işgal ederek adalar arası ticareti tekeline aldı. Daha sonra Çin ve Japonya ile doğrudan ticaret yapmak üzere bazı girişimlerde bulundu ve 1727'de Canton'da bir ticaret merkezi açmayı başardı.

XVII. yüzyıl boyunca devamlı gelişme gösteren şirketin 1669'da 150 ticaret ve kırk savaş gemisiyle on bin askeri vardı ve ortaklarına % 40 kadar kâr payı dağıtıyordu. Ambon, Banda, Ternate, Makassar, Malaka, Seylan, Kaapstad ve Cava'da mahallî idare merkezleri bulunan şirket, diğer yerlerdeki önemli ticaret merkez ve kuruluşlarının başına temsilciler tayin etmişti.

Şirket, önemli bir silâhlı güç olarak başlangıçta mahallî idarecilerden çeşitli imtiyazlar koparmayı ve kontrolü altında tuttuğu yerlerde ticaret merkezleri kurmayı hedefliyordu. Ancak zamanla diğer Avrupalı ve Asyalı rakipler karşısında üstünlüğünü korumak ve kurmuş olduğu merkez ve iş yerlerinin savunmasını sağlamak amacıyla daha fazla toprak ele geçirmeye ve mahallî siyasî olaylara karışmaya başladı. Madura Prensi Trunajaya'nın Orta Cava'daki Mataram hânedanına karşı 1675'te başlattığı savaşa o zamanki veliaht prens II. Amangkurat lehine müdahale ederek 1677'de yeni ticarî imtiyazlar sağladı. Arkasından Batavya'nın güneyindeki Priangan bölge-

siyle Cava'nın kuzey sahilindeki Semarang Limanı ve çevresini topraklarına katan şirket 1680'de Çeribon bölgesini idaresi altına aldı. Dokuz yıl süren hânedan kavgalarından sonra küçülen Mataram Devleti'ni 1755'te biri Surakarta, diğeri Yogyakarta olmak üzere iki prensliğe ayırarak Cava'da yeni topraklar kazandı. Bu arada, Batı Cava'daki Bentem Sultanlığı'nda çıkan taht kavgaları sırasında babasına karşı isyan eden veliaht prens Sultan Hacı'nın tarafını tutarak 1682'de Bentem'in bağımsızlığına son verdi ve himayesine aldığı yeni sultanla yaptığı anlaşma sayesinde İngiliz ve diğer yabancı tüccarları bölgeden uzaklaştırdı. Böylece şirket, XVII. yüzyılın sonuna doğru sağladığı ticarî imtiyazlarla ve kazandığı yeni topraklarla Cava'nın en büyük siyasî ve ekonomik gücü haline geldi. Özellikle bu dönemde şirketin ticaret filosu her yılbaşında Japon bakırı, ipeği, porseleni; Çin kelayı, ipeği, porseleni, yeşil çayı, kağıdı; Hint ipeği, pamuğu, çayı; İran halısı, ince kumaşları; Cava kahvesi; Malay kelayı; Maluku baharatı ile dolu olarak Avrupa'ya doğru yola çıkıyordu.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik durum giderek kötüleşmeye başladı ve toprak ilhakları sonucunda şirketin daha fazla idarî ve askerî sorumluluklar yüklenmesi idarî masrafları arttırdı. Ayrıca görevliler arasında kaçakçılığın ve yolsuzluğun yaygınlaşması, İngiliz rekabetinin artan baskısı ve kâr oranlarının yüksek tutulması gelirlerin giderek azalmasına sebep oldu. Hollandalılar'ın Amerikan devrimi sırasında İngilizler'le savaş girmesi (1780) şirketi iflasın eşiğine getirdi ve 1750'de 10 milyon florin olan borç yükü savaş sonrasında 100 milyona yükseldi. Fransa'nın 1795'te Hollanda'yı işgal etmesinden sonra idare meclisi "Heeren XVII" dağıtılarak şirketin yönetimi bir komisyona devredildi; 1 Ocak 1800 tarihinde ise resmen feshedilip 135 milyon florin tutan borcuyla birlikte bütün malları ve toprakları Hollanda Devleti'ne intikal ettirildi.

Şirket ve İslâmiyet. Şirket yöneticileri daha başından itibaren müslümanlara sempatiyle bakmamışlardır. İlk genel vali Coen, 1616'da teşkilâta gönderdiği bir genelgede müslüman tüccarları güvenilmezlikle ve hiyanetle suçlayarak onlara karşı dikkatli olunmasını ve şirkete tavır koyanlarla mücadele edilmesini istemişti. Hollandalılar, Portekizli ve İspanyol sömürgeciler gibi dinî fetihler peşinde koşmamalarına rağmen İslâmiyet'i Doğu'daki varlıkları ve ticarî üstünlükleri için

bir tehlike olarak gördüler. Batavya'daki müslümanların ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine izin vermeyen şirket, Batavya Kilise Konseyi'nin 7 Aralık 1643 tarihinde aldığı bir tavsiye kararı doğrultusunda müslümanların sünnet olma âdetini de kaldırdı ve dinî okulları kapattı; 1651'de ise hem müslümanların hem Çinliler'in dinî toplantılar düzenlemelerini yasakladı. Daha sonra müslüman halkın tepkisi üzerine bu yasaklar 1674'te biraz yumuşatıldı. Öte yandan şirket, kuruluş tüzüğünde belirtilen görevleri arasındaki "gerçek Hıristiyanlığın yayılması ve gelişmesini sağlamak" maddesi gereğince denetimi altındaki bölgelerde yaşayan yerli halkı hıristiyanlaştırmak için her türlü gayreti gösterdi. İdare meclisi de zaman zaman genel valilere gönderdiği tâlimatnâmelerde Hıristiyanlık'tan başka dinlerin yasaklanmasını istiyordu. Genel vali Coen 1618'de, Batavya'daki bir hıristiyan okuluna devam eden her Endonezyalı çocuğa günde yarım kilo kadar pirinç dağıtılmasını öngören bir uygulama başlattı; 1622'de de köle sahiplerinin emirleri altındaki kölelere Hıristiyanlık eğitimi vermelerini zorunlu hale getirdi. Coen'dan sonra gelen vali Hendrik Brouwer ise 1635'te Hıristiyanlığı benimseyen her Endonezyalı'ya bir miktar para verilmesini kararlaştırdı.

Şirketin, Batavya'nın dışında müslüman ve animist halk arasında aktif olarak hıristiyanlaştırmayı teşvik ettiği diğer bir bölge de Maluku adaları, özellikle Ambon adası idi. Coen, 1622'de Ambon Valisi van Speult'a gönderdiği bir tâlimatnâmede, müslüman âdetleriyle mücadele etmesini ve şirket için çalışan Seramlı çiftçileri hıristiyanlaştırmasını istemişti. Nitekim o dönemde hazırlanan bir rapordan, van Speult'ın İslâm davetçilerinin bu bölgeye girmesini yasakladığı, şiddete başvurup müslüman halkı öldürdüğü ve köylerini yıkarak onları zorla hıristiyan yapmaya çalıştığı öğrenilmektedir.

Şirket, Batavya ile Maluku adaları dışındaki bölgelerde yaşayan müslüman halkın dinî hayatına fazla müdahale edemedi; çünkü idareciler, müslüman halkın Hollandalılar'a karşı duyduğu hoşnutsuzluk neticesinde bir ayaklanma olabileceği endişesini taşıyorlardı. Şirketin hacı, şeyh, hoca gibi itibar sahibi liderleri kendi varlığı ve ticarî faaliyetleri için daima bir tehdit unsuru olarak görmesi hacca karşı olumsuz bir politika izlemesine sebep oldu ve bazan kendi gemileriyle hacca gidilmesine izin vermedi. Meselâ 1664'te Ben-

HOLLANDA DOĞU HİNDİSTAN ŞİRKETİ

tem sultanının isteği üzerine bir hacı adanın, 1667'de Benternli bir prensin isteğiyle bazı hacı adaylarının şirket gemileriyle hacca gitmesine izin verildi; ancak 1689'da Mekke'den dönen üç Bugili hacı halk arasında karışıklıklara sebep olacağı gerekçesiyle ülke sokulmayarak Kaaps-tad'a sürgüne gönderildi. 1716'da ise genel vali C. van Swoll, on hacının ülkeye girmesine gözetim altında tutulmaları şartıyla izin verdi ve arkasından da şirket gemileriyle hacca gidişi tamamen yasakladı. Daha sonraki yıllarda ise bu yasak kısmen yumuşatılarak hacca gitmek isteyenlere yetkililerden özel izin alma zorunluluğu getirildi. 1803 yılından itibaren yerli halka kamu düzenini bozmamak şartıyla din hürriyeti verilmesi prensibinin benimsenmesine rağmen hacca getirilen kısıtlamalar ve Hollandalı sömürgecilerin hacı korkusu aynı yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

B. H. M. Vlekke, *Nusantara: A History of the East Indian Archipelago*, Cambridge 1945, s. 146-163; D. G. E. Hall, *A History of South-East Asia*, London 1955, s. 316-318, 497-503; K. Glammann, *Dutch-Asiatic Trade: 1620-1740*, The Hague 1958; W. F. Wertheim, *Indonesian Society in Transition*, The Hague 1964, s. 200-202; C. R. Boxer, *The Dutch Seaborne Empire: 1600-1800*, London 1965; a.mlf., *Jan Compagnie in War and Peace, 1602-1799: A Short History of the Dutch East-India Company*, Hong Kong 1980; M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, London 1981, s. 25-26, 74-75, 105-106; *Islam en Politiek in Indonesië* (ed. C. van Dijk), Muiderberg 1988, s. 11-20; W. J. A. Kernkamp, "Government and Islam in the Netherlands East Indies", *MW*, XXXV (1945), s. 6-29; K. H. D. Haley, "Dutch East India Company", *EBR*, VII, 793-794; Ian Brown, "Dutch East India Company", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, I, 406-407; İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya (sömürge dönemi)", *DİA*, XI, 204-205.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

HOPÇUZÂDE

MEHMED ŞAKİR EFENDİ

(bk. MEHMED ŞAKİR EFENDİ).

HORASAN

(خراسان)

Kuzeydoğu İran'da bir eyalet.

Horasan ismi Eski Farsça'da *hur* (güneş) ve *âsân* (âyan "gelen, doğan") kelimelerinden meydana gelmiştir ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânîler zamanında ortaya çıkmış

ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv (Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran'ın elindedir ve adı geçen iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirman, Belücistan ve Sistan'la çevrilidir; idarî merkezi aynı zamanda dinî bir merkez olan Meşhed'dir ve eyalete (ustân) Meşhed, İsferyân, Bucnurd, Bircend, Tayyibat, Türbeticâm, Türbetihaydarî, Darrıgaz, Sebzevâr, Şirvan, Tabes, Firdevs, Kâbnât, Kûcân, Kâşmir, Gunâbâd ve Nişâbur vilâyetleri (şehristan) bağlıdır. Horasan eyaletinin 1996 sayımına göre nüfusu 6.047.661'dir.

Horasan'ı Grek coğrafyacıları İskender'in fetihleri sırasında tanımlar ve Belh-Merv civarına Baktria (Baktriana), Herat taraflarına Aria, Nişâbur dolaylarına da Parthia adını vermişlerdir. Mes'ûdî'nin birinci iklim bölgesinde (*Mürûcü'z-zeheb*, I, 102), İbn Haldûn'un üçüncü iklim bölgesinin sekizinci bölümünde (*Mukaddime*, I, 306-308) ve Zekeriyâ el-Kazvî'nin dördüncü iklim bölgesinde (*Âşârü'l-bilâd*, s. 361-362) zikrettiği Horasan'ın sınırları, buranın idarî bakımdan büyüyük küçülmesiyle ilgili olarak tarih boyunca çeşitli farklılıklar göstermiştir; bu sebeple zaman içinde değişen siyasî sınırlarla coğrafi sınırlar ayrı mütalaa edilmelidir. İslâm coğrafyacılarına göre genellikle Horasan doğudan Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sistan); güneyden Deştîlût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars toprakları; batıdan Deştikevîr'in batı kısmı ve Taberistan ile Cürcân; kuzeyden de Türkmenistan'ın bir bölümü, Hârizm ve Mâverâünnahir tarafından çevrilmiş geniş bir alandır (İbn Havkal, s. 426; Yâkût, II, 350). Ayrıca bu geniş alan "ümmühât" denilen Nişâbur, Merv, Belh ve Herat merkezleri etrafında yer alan dört büyük bölge olarak da tasvir edilir (İbn Havkal, s. 430; Yâkût, II, 351; *Hudûdü'l-âlem*, s. 325). Tâhirîler zamanına kadar bölgenin idarî merkezi Makdisî'nin "Horasan'ın ümmü'l-kurâsi" dediği Merv idi (*Ahşenü't-tekâsim*, s. 298-299).

Horasan'ın kuzeyi dağlıktır; dağlar, güneydoğu istikametinde ve iki silsile halinde Kuzey Afganistan'daki Benditürkis-

tan, Sefidkûh ve Hindukuş dağlarına ulaşır. Bu silsilelerin Türkmenistan çölleri boyunca devam edeni Küpet, Gülistan, Karadağ ve Hezarmescid, Elburz sıradağlarının uzantısı olanı ise Şahcihan, Aladağ ve Kûhibinâlûd kütlelerinden meydana gelir. Yükseklikleri yer yer 3000 metreyi aşan bu iki silsile arasında yüksekliği 1350 metreye varan bir yayla vardır; yaylanın batısında Etrek ve Cürcân, doğusunda Keşfirûd nehirleri akar. Dağlık bölgenin güneyinde, batıda Irâk-ı Acem'e kadar giden Deştikevîr adındaki tuz çölü uzanır. Bu çölün Tahran'ın güneyine rastlayan kesiminde Nemek gölü bulunmaktadır. Deştikevîr çeşitli kum oluşumları ile batıdan Horasan'a girişi engeller. Bu çölün güneyinde yükselen bir sıra tepe onu daha güneydeki Deştîlût'tan ayırır. Burada da çöller ve Nemekzâr gibi tuz havzalarına rastlanır. Kuzeyde geniş ve birbirine bitişik, güneyde küçük ve birbirine bağlantısı olmayan birçok vaha vardır. Bu kapalı havzaların ortasında Kûhistan eyaletini teşkil eden Kâin ve Bircend bölgeleri yer alır.

Kara iklimi özellikleri gösteren Horasan'da genel olarak su çok kıttır. Yalnız kuzeyde sürekli esen nemli rüzgârlar sebebiyle dağlara önemli miktarda yağmur düşer. Deştîlût ve Deştikevîr'de çöl iklimi hâkimdir; buralarda ve yakınlarında gündüzleri ısı çok yüksektir. Bölgenin en önemli iki nehri, kuzeydeki dağlardan çıkıp Hazar denizine dökülen Etrek ve Cürcân'dır. Mureh, Rûdişûr, Herirûd ve Keşfirûd düzenli bir rejime sahip olmayan, çöllerle tuzlu bataklıklarda kaybolan önemsiz nehirlerdir ve sularının tuzluluğundan dolayı sulamada kullanılmazlar. Çöllerle bataklıkların çevresi tarıma elverişli değildir. Kuzeyde nisbeten düzenli bir yağış rejiminin bulunması, buradaki vadi ve yamaçlarda tarım yapılmasına ve hayvancılığa imkân vermektedir. Dağlara düşen yağmur suları, yer altı su sistemleriyle fazla kayba uğramadan dağ eteklerindeki alüvyonlu ovalarda yer alan tarım alanlarına ulaştırılır; ayrıca kuyulardan da büyük ölçüde faydalanılır. Bu topraklarda buğday, pirinç, safran, tütün, yer fıstığı, pamuk ve meyve yetiştirilir; bir miktar da ipek üretilir. Göçebeler koyun, keçi, deve ve at beslerler; yün ve kıllar halı, kilim ve şal imalinde kullanılır.

Klasik İslâm kaynaklarında Horasan'da imal edilen kâğıt, dokuma ve çömlek kadar bölgede çıkarılan bazı madenlere de dikkat çekilir. *Hudûdü'l-âlem* müellifi